

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
FILOSOFIJOS, SOCIOLOGIJOS IR TEISĖS INSTITUTAS

MOKSLAS, JO METODAI IR KALBA

Vilnius, „Mintis“, 1981

001

Mo-62

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

A. GAIDYS, J. KRIKŠTOPAITIS, B. PALUBINSKAS,
R. PLEČKAITIS (redkolegijos pirmininkas ir
atsakingas redaktorius)

Vilniaus universiteto
biblioteka

0302010000

M $\frac{10501-086}{M 851(08)-81}$ Ž-81

© Lietuvos TSR Mokslų Akademija, Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1981. Išleista Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės institutui užsakius

SEMIOTIKA IR JOS KAIMYNĖS *

Ižanginės pastabos

Tiksliųjų mokslų, tiriančių ir žmogaus valiai tramdančių gamtą, pažangą, nusidriekusi per pastaruosius tris dešimtmečius, tapo itin ryški mūsų laikais: atominės energijos išlaisvinimas, tarpplanetinio turizmo organizavimas, nors ir keldami teisėtą žmonijos pasididžiavimą, negali neatkreipti mūsų dėmesio ne tiek į žmogaus būklės trapumą — tai jau būtų lyrinio filosofinio apmąstymo tema, — kiek į didžiulę disproporciją tarp mūsų žinojimo apie pasaulį ir mūsų žinių apie žmogų. Žiūrint į pažinimo teoriją kaip į santykį tarp žmogaus-subjekto ir gamtos-objekto, lengva matyti, kad mokslas, tiriantis objektą, neišvengiamai užglemžia domėjimąsi subjektu, grasindamas „sudaiktinti“ žmoniją.

Mokslo apie žmogų išvystymas, atskirų dalinių apmąstymų ar tyrinėjimų sujungimas į vieną organizuotą visumą turėtų tad būti šiandien vienu iš pirmųjų mūsų rūpesčių. Šis rūpestis, tiesa, pastarajame dešimtmetyje pasireiškia gana naivia interdisciplinariškumo, kaip universalaus vaisto nuo humanitariniams mokslams gresiančio išsibarstymo, piršimu. Manoma, kad suporuojant atskiras mokslo šakas į psicho-sociologijas, etno-psichologijas ar socio-lingvistikas bus savaime praturtintas mūsų žinojimas apie žmogų.

Šios strategijos lengvabūdiškumas dažniausiai teisinamas tokia senstelėjusia mokslo samprata: kiekviena mokslo šaka turinti savitą „realybės“ sferą, ir dviejų mokslo šakų sugretinimas yra tikrai koreliacijų tarp skir-

* Iš prancūzų kalbos vertė ir spaudai parengė R. Pavilionis. Vertimą aprobavo prof. A. J. Greimas.

tingose srityse pasireiškiančių fenomenų nustatymas. Ši iliuzija, deja, jau seniai sudužus: mokslo objektą nustato ne pasirinkta realybės sritis, bet pažiūros taškas ir būtent metodologija, kuria kreipiamasi į realybę. Tai ir paaiškina, kodėl bandymai sukurti *interdisciplinarines* mokslo šakas arba lieka be rezultatų,— nes dviem skirtingais metodais aprašyti reiškiniai pasirodo nepalyginami,— arba pasireiškia vienos disciplinos metodologiniu dominavimu kitai disciplinai.

Žmogaus mokslų išsivystymas priklauso pirmiausia nuo bendros metakalbos, kaip būtinos prielaidos būsimai šių mokslų metodologijai, sudarymo. Ši užduotis atitenka pastaraisiais metais įvairiomis formomis ir pavadinimais pasireiškiančioms semantinės logikos konstrukcijoms, logikos — ar greičiau logikų,— kurios nebelaiko savo pareiga teisingo galvojimo kontrolės, bet stengiasi konstruoti modelius ir formalias kalbas, padedančias išaiškinti tiek intersubjektyvius veiklų, tiek ir socialinių grupių dinamikos procesus. Tai *modalinės, deontinės, veiksmo, laiko, erdvės* logikos, kurias bando subsumuoti semiotikos teorija.

Įsitikinimas, kad šis naujas leidinys jaučia jam šioje srityje tenkančią atsakomybę, paaiškina ir atranką šių kelių straipsnių, paimtų iš mūsų — mano ir mano bendradarbio Ž. Kurteso (J. Courtés) — semiotinės teorijos žodyno: šios ištraukos, mano manymu, gali pailiuoti interdisciplinariškumo ir logiško rišlumo (koherencijos) sąvokas, bandomas taikyti ne jau susigulėjusioms mokslo šakoms, o dar tik besiformuojantiems moksliniams projektams. (Žr.: *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage. Par A. J. Greimas et J. Courtés. Paris, 1979, 424 p.*)

Komunikacija

1. Lygiagrečiai informacijos teorijai ir dėl glaudaus sąryšio su ja išsivystė *kalbinės komunikacijos schema*, kuri, nors ir daugiau dėmesio skiria intersubjektyviams verbaliniams mainams, ir toliau lieka pernelyg didelė mechanistinės sampratos įtakoje. Anot psichologo K. Biu-

lerio (K. Bühler), kalbinė veikla gali būti nusakyta trejetu savo funkcijų: raiškos (adresanto požiūriu), kreipimosi (adresato požiūriu) ir reprezentavimo (nustatančios ryšius su referentu arba su kontekstu). Šią triadinę schemą perėmė, papildė ir naujai įvardijo R. Jakobsonas (R. Jakobson). Anot jo, verbalinę komunikaciją grindžia šeši faktoriai: adresantas ir adresatas, vieno kitam perduodamas komunikatas, kontekstas (arba referentas) — verbalinis arba verbalizuojamas,— apie kurį kalbama komunikate, kodas (daugmaž bendras komunikacijos aktantams), kuriuo perduodamas komunikatas, ir pagaliau kontaktas, išaiškinamas drauge fizinio kanalo ir psichologinio saito pagalba. Kiekvieną šių skirtingų elementų atitinka specifinė kalbinė funkcija: *emotyvinė* (arba išraiškinė), *konotatyvinė, poetinė, referentinė, metalingvistinė ir fatinė*.

2. Savaimė aišku, kad šios Jakobsono pasiūlytos kalbos funkcijos neišsemia jų objekto ir kad toks suskirstymas, nors ir labai sugestyvus būtų, nepagrindžia *diskurso* * analizės metodologijos: ši šešių funkcijų schema yra pernelyg bendra, kad įgalintų taksonomijos ir tinkamos sintaksės sudarymą, ir kartu pernelyg specifiška ta prasme, kad ji liečia išskirtinai verbalinę komunikaciją (beje, net neįvesdama sinkretinio šios komunikacijos aspekto) ir visiškai neatsižvelgia į kitas semiotines sistemas. Pavyzdžiui, ši schema liečia tik informatyvinį vyksmą, kuriame galima išskirti „adresantas/adresatas“ santykio pagalba *emisinį* ir *receptyvinį* vyksmus; tačiau žinojimo perdavimą galima suvokti ir kitaip, ypač kai jis yra modalizuotas: taip būna *įtikinimo* (persuasion) ir *aiškinimo* (interprétation) vyksmų atvejais, kai manipuliacijos struktūros pasirodo esą ryškesnės už komunikatyvines.

3. Antra vertus, aišku, kad jei kalba yra komunikacija, ji yra taip pat prasmės, prasmingumo generavimas. Ji nėra tik paprastas žinojimo perdavimas ašimi „aš“/„tu“, kaip tvirtintų kai kurie funkcionalizmo šalininkai, ji vystosi visai autonomiškai ir turi savitą vidinę organizaciją,

* Pastaba: Terminas *diskursas* vartojamas panašiai kaip terminas *tekstas* tarybinių semiotikų darbuose ir žymi tiek verbalinius (kalbinius siaurąją prasmę), tiek ir neverbalinius semiotinius procesus bei jų rezultatus, turinčius vienokią ar kitokią reikšmę. (— Vert.)

kurios viena komunikacijos teorija, žvelgianti į kalbos aktus vien iš išorės, nėra pajėgi išaiškinti.

4. Nors ir nepriklausomai nuo Biulerio, Jakobsono ar Martinė (Martinet) ir nuo visos funkcionalistinės krypties, anglo-saksų filosofija, atstovaujama tarp kitų, pvz., Dž. Ostino (J. Austin), nepaisant skirtingos terminologijos ir kitų interesų, domisi tuo pačiu fenomenu: būtent kalbos kaip intersubjektinės operacijos išaiškinimu, betgi mėginant aprėpti platesnę žmogaus veiklos dalį. Šnekėjimo aktas „speech act“, pagal Dž. Sirlą (J. Searle), kurio samprata buvo tolydžio išvystyta, ir, be to, pragmatika (amerikietiškojo šio žodžio prasme) peržengia paprastos „komunikacijos“ ribas (nes atsižvelgia į jos realizavimo sąlygas) ir,— nepaisant kartais nelabai rišlios (dėl filosofijos ir lingvistikos amalgamos) terminologijos,— yra nemažas įnašas į kalbinės veiklos studijas.

5. Norint išvengti perdėm mechanistinės (perimančios informacijos teorijos modelį) arba pernelyg siauros (apsiribojančios „ekstra-lingviniais“ parametrais) komunikacijos koncepcijos, būtina įrašyti šią fundamentalią sąvoką į žymiai platesnį kontekstą. Į žmogaus veiklą paprastai žiūrima kaip vykstančią dviejų pagrindinių ašių lygyje: žmogaus veiksmo, nukreipto į daiktus, kurio pagalba jis keičia gamtą,— tatau gamybos ašis, ir žmogaus veiksmo, nukreipto į kitus žmones, kuriančio intersubjektyvius ryšius ir dedančio visuomenės pamatus,— tai komunikacijos ašis. Mainų sąvoką, kuri prancūzų antropologijos tradicijoje (ypač pradedant M. Mos (M. Mauss) atitinka šią, antrąją, žmogaus veiklos sferą, galima interpretuoti dviem skirtingais būdais— kaip vertybinių objektų arba kaip subjektų komunikaciją. Objektų perdavimai, vyksta įgijimo ir netekimo formomis, neišvengiamai liečia ir subjektus, tad sudaro— įsiliedami į kanoniškas formas— tarpžmogiškų santykių sistemas, reglamentuojančias žmonių norus ir jų prievoles. K. Levy-Strosas (C. Lévi-Strauss) pasiūlė išskirti tris fundamentalias šių perdavimų-komunikacijų dimensijas: pasikeitimai moterimis, į kuriuos reikia žiūrėti kaip į procesus, atitinka giminytės struktūras kaip sistemas; pasikeitimai gėrybėmis ir patarnavimais atitinka ekonomines struktūras; pasikeitimai komunikatais— kalbines struktūras. Ši

labai bendra schema, aišku, gali būti keičiama ar tobulinama: būtent vietoj kalbinių struktūrų įrašytinos platesnio pobūdžio semiotinės organizacijos. Iš mainų (pasikeitimo) sąvokos, kita vertus, turėtų būti pašalintos euforinės konotacijos, kuriomis daroma aliuzija į universalų žmonių tarpusavio santykiuose rodomą „širdingumą“; sunku, jei tik išvis įmanoma, nustatyti ribą tarp struktūrų, turinčių sutarčių pobūdį, ir poleminių struktūrų,— kaip pagrindinių komunikacijos struktūrų. Bet tokia komunikacijos koncepcija bent jau įgalina specifinį semiotinį požiūrį į problemą, aiškiai besiskiriantį ir nuo priimto ekonominės teorijos, ir komunikacijos teorijoje.

6. Jeigu komunikacija vyksta tarp subjektų ir jei vertybės (pragmatinės arba pažintinės, aprašomos arba modalinės), investuotos objektuose, paleistuose į apyvar-tą, traktuojamos kaip sudarančios subjekto esmę (kuri jame nuolat auga arba nyksta), aišku, kad adresantas ir adresatas negali būti traktuojami kaip abstrakčios formos, kaip tuščios perdavimo ir priėmimo vietos, kad, priešingai, jie yra kompetentingi subjektai, užfiksuoti tam tikrame jų tapsmo momente, įrašyti— kiekvienas savaime diskurse. Tad suprantama, kodėl dialogas, esantis naratyvinio diskurso viduje, mums atrodo tikslesnė komunikacijos proceso reprezentacija, nei koks fabrikatas (artefakt), konstruojamas, remiantis „ekstralingvinės“ komunikacijos struktūra, suprantama, kodėl mes siūlome interpretuoti „pasikeitimą komunikatais“— bent jau semantiniame lygyje— kaip diskursą, dviem (arba daugiau) balsais.

7. Toks komunikacijos „humanizavimas“, kuris rūpi daugumai naujausių šios srities teorijų, negali neiškelti naujų problemų, kurioms dar nesimato galutinių išaiškinimų. Pažymėsime pirmučiausia *dalyvavimo komunikacijos* problemą: priešingai tam, kas vyksta kasdienėje komunikacijoje, kur vertybinio objekto atribucija vienam subjektui sutampa su kitam subjektui būdingu jo atsižadėjimu, etnoliteratūriniai, filosofiniai, juridiniai (plg. konstitucinę teisę) diskursai manifestuoja tokias komunikacijos struktūras, kur transcendentinis (absoliutus, suverenų, pirmapradis, galutinis ir t. t.) adresantas dalina modalines (pvz., galią) ir aprašomąsias (materialinius tur-

tus) vertybes, tuo pačiu jų neatsisakydamas, t. y. nesumažindamas savo esmės. Aišku, kad ši transcendentinio adresanto atvejį reikia skirti nuo to žinojimo dalintojo, kuris komunikacijos procese perduoda pažintinį objektą be nuostolių savo žinojimui; ši ypatybė paaiškinama tuo, kad išsakymo subjektas yra sinkretinis veikėjas, subsumuojantis abu komunikacijos subjektus — tą, kuris generuoja komunikatą, ir tą, kuris jį iššifruoja.

8. Kitas vis dar neatsakytas klausimas kyla iš skirtumo — gana lengvai atpažįstamo, bet sunkiai paaiškiamo — tarp gautos ir *priimtos (assumée) komunikacijos*. Psichoanalitinis diskursas akivaizdžiai parodė skirtumą tarp mechanizmų, laiduojančių prasmės supratimą, ir tarp tų menkai težinomų procedūrų, kurios atlieka pagrindinį vaidmenį, kai prasmė įsisąmoninama arba ji integruojama į jau egzistuojančią aksiologiją. Viskas vyksta taip tarsi priimantis subjektas negalėtų pilnai išivaizduoti prasmės, iš anksto neturėdamas noro ir galios jos priimti, kitaip tariant, jei jis gali būti apibūdintas kaip turįs tam tikrą receptyvinę kompetenciją, kuri ir būtų savo ruožtu pradinis ir galutinis diskurso išsakytojo tikslas. Jei priimti kito šneką reiškia tam tikra prasme patikėti ja, tuomet verstį ją priimti reiškia kalbėti tam, kad tavim tikėtų. Taip traktuojama komunikacija yra ne — kaip kartais skubotai išivaizduojama — žinojimo perdavimas, bet greičiau tikėjimo ar (pageidaujamo) veiksmo programos perdavimas.

9. Dar viena problema — tarp daugelio kitų — liečia dažną generatyvinio vyksmo (formuluojamo kaip naratyvinė programa — *faire narratif*) ir komunikatyvinio vyksmo (*faire communicatif*) sutapimą (ir iš čia kylančią painiavą). Ritualas yra programuotas vyksmas (*faire programmé*), kuris siekia savo paties įprasminimo: stebėtojo (pvz., publikos) buvimas jį iškraipo ne tik dėl to, kad jis paverčia ritualą spektakliu, bet ir dėl to, kad stebimojo elgesys tampa dviprasmiu, sudvilypėja. Dviejų asmenų pašnekesys nebėra tas, kas jis buvo, jei pašneko vai žino, kad jų klausomasi. Čia kalbame ne vien apie teatralinės semiotikos problematiką, bet plačiau, apie visą spektakuliarinę mūsų kultūrų ir ženklų dimensiją, dar menkai pažįstamą ir ne visada vykusiai nagrinėtą.

Sociosemiotika

1. Srityje, kuri eventualiai galėtų būti pavadinta *sociosemiotikos* terminu, tik *sociolingvistika* gali pretenduoti į daugiau ar mažiau institucionuotos disciplinos statusą. Bandymas suartinti dvi skirtingas savo metodologija disciplinas — sociologiją ir lingvistiką — davė akstiną tyrinėjimams, kuriuos apskritai galima suskirstyti dviem pagrindiniais aspektais: a) tyrinėjimus, liečiančius kalbinių ir socialinių struktūrų kovariantiškumą, ir b) tyrinėjimus, kurių objektas — kalbinės komunikacijos socialinė kontekstūra.

2. Kovariacijų tyrimas, priimtinas savaime, neišvengiamai iškelia problemas, kai tik kiek apibrėžčiau mėginama nusakyti pačių variantų prigimtį. Kai tokiu ryšiu siejamos, viena vertus, tradicinės socialinės klasės (aristokratija, buržuazija, liaudis), o kita vertus, — kalbiniai registrai, minėtas suartėjimas paprastai laikomas akivaizdžiu. Tačiau kriterijai, kuriais nustatoma mūsų industrinės visuomenės socialinė stratifikacija (tokie kaip „gyvenimo būdas“: rengimosi, kulinarijos, gyvenamos vietos ir kt. ypatumai), priklauso, pagal semiotiką, tokioms reikšmingoms praktikoms, kurios sudaro plačią vadinamųjų nelingvistinių semiotikų sritį: jų koreliavimas su kalbinėmis praktikomis semiotikui yra semiotinio intertekstualumo, o ne sociolingvistinės interdisciplinos reikalas. Be to, kalbinės struktūros, kurios sudaro antrąją koreliacijos kintamąjį, neturi nieko, kas leistų jas laikyti „struktūromis“: požymiai, kuriais remiantis atpažįstama „white collars“ šneka arba niujorkiečių dialektas, yra nesuderinami tarpusavyje, priklausantys įvairiems kalbos lygiams, nestruktūruojami, jie greičiau atrodo kaip išsibarstę indeksai, kaip referencijos ne į tiriamą kalbą, bet į kažką kita — į socialinių konotacijų sistemą.

3. Analogiškos pastabos gali būti suformuluotos ir dėl mėginimo susieti tam tikru santykiu socialinį kontekstą ir kalbinę komunikaciją. Semiotika negali pasitenkinti tokia komunikacijos samprata, kokia ji yra informacijos teorijoje, kur siuntėjas ir priėmėjas laikomi automatais, kurių funkcija neutralių informacijų perdavimas. Komunikacijoje pasireiškia sudėtingi semiotiniai sinkretizmai,

kur reikšmingas vaidmuo tenka somatinėms pozicijoms, gestikuliacijai, erdviniam artumui. Komunikacijos dalyviai yra ne automatai, bet kompetentingi subjektai: prielaidos ir loginės implikacijos, išvedamos iš pasikeistų komunikatų analizės, rodo, kad komunikuojantys apdovanojami įvairiu „žinojimu-daryti“, kad jie — daugelio kultūrinių kodų savininkai. Taigi galima paklausti, ar duomenys — be abejo, nepakankami, bet patikimi, — kuriuos mums teikia išsakymo teksto analizė, mums ne geriau paaiškina išsakymo prigimtį negu sociologiniai parametrai, ištraukiami atsitiktinai ir neapibrėžtu kiekiu tarsi iš fokusininko skrybėlės. Vienu ir kitu atveju, — ar kalbėtume apie struktūrines koreliacijas ar komunikacijos statusą, — mes renkames verčiau metodologinį rišlumą (koherenciją), o ne interdisciplinarines ambicijas, juoba kad tokiu atveju ši koherencija bus labiau išsaugota, įrašius lingvistines problemas į platesnius semiotinius rėmus.

4. Turėdama postuluoti (tam, kad leistų pirmuosius analizės žingsnius) egzistavimą semantinio universumo, suprantamo kaip visuma prasmų, duotų prieš bet kokią analizę, semiotika iš karto įsibrauna į „sociologinių reiškinių“ sritį, aprioriškai atskirdama kolektyvinį universumą nuo individualaus universumo; po to, siūlydama kaip hipotezę elementarias „kultūros“/„gamtos“ ir „gyvenimo“/„mirties“ kategorijas, įgalinančias pradėti šių dviejų universumų analizę, ji siūlo apibrėžti sociolektą kaip specifinį, charakteringą kiekvienai visuomenei būdą interpretuoti ir priimti tiek kolektyvinį, tiek ir individualų universumą (t. y. eksplikuoti tai visuomenei būdingą kultūros ir gamtos, gyvenimo ir mirties sampratą). Tokiai apriorinei conceptualizacijai yra skirta, kaip matome, reprezentuoti kultūrą, tapatinamą su „visuomene kaip reikšmių visuma“, ir kartu padėti pamatus eventualiai kultūrų tipologijai, taip pat ir kultūrinio reliatyvizmo išaiškinimui.

5. Vienas semiotinės teorijos tikslų — per įvairovę semiotikų, pasireiškiančių aksiologijos arba ideologijų forma ir nusakomų kaip veiksmo arba manipuliacijos modeliai — išaiškinti kultūros universalumą ir pavienių kultūrų ypatumus. Socio-semiotikai, — jei iš viso toks terminologinis suskirstymas gali būti naudingas, — atitektų plati

socialinių konotacijų sritis. Glaustai apibūdinsime kai kuriuos tų konotacijų metmenis.

6. Pirmasis konotacijos lygis atitinka tai, ką būtų galima laikyti „mitine epistemologija“, kurią sudaro vienos ar kitos visuomenės pažiūra į jos pačios ženklus (J. Lotmanas, M. Fuko (M. Foucault) ir kurias galima atpažinti tiek diskursuose, kalbančiuose apie ženklus, tiek ir juos analizuojančiuose arba interpretuojančiuose diskursuose — pradedant nuo mitų apie kalbos kilmę ir baigiant naujausiomis kalbos filosofijomis. Žinoma, pavyzdžiui, kad viduramžių ženklai yra metonimiški ir tar nauja kaip referencijos į pasaulio prasmės visumą, kad XVIII šimtmečio ženklai „natūralūs“, o sosiūriškas ženklas R. Barto (R. Barthes) net vadinamas „buržuaziniu“. Kai kuriomis iš šių interpretacijų galima abejoti, kitos gali praturtinti semiotinę teoriją. Šiaip ar taip reikia konstatuoti, kad kalbos srityje mokslinė analizė yra santykinai nepriklausoma nuo ženklų teorijų, nors ji ir susijusi su jomis: atrodytų, kad veikla, turinti mokslinę paskirtį, pasiekusi tam tikrą brandos slenkstį, tolydžio išsilaisvina iš gnoseologinių variacijų, kurios, iš pirmo žvilgsnio, ją pagrindžia.

7. Kitas konotacijos lygis, glaudžiai susijęs su pirmuoju, atrodo, lydi visus diskursus ir nustato tą jų teisingumo (véridiction) modusą ir laipsnį, kuriuos visuomenė jiems priskiria: tai, kas yra „tikrovė“, o kas tėra „išmonė“, kas yra „tikra istorija“, o kas tėra „juokų pasakos“ (literatūrinių „žanrų“ klasifikacijos ir „galimų pasaulių“ tipologijos kriterijai), priklauso konotatyvinio pobūdžio kultūrinei ontologijai.

8. Prie viso šito lengva pridurti — tol, kol kalbama apie archajines ar apie tradicines visuomenes — socialinių „kalbų“ taksonomiją, pagrįstą kokia dešimčia skiriančiųjų kategorijų (tokių kaip „šventa“/„pasaulietiška“, „išorinis“/„vidinis“, „vyriška“/„moteriška“ ir „aukštesnis“/„žemesnis“ ir t. t.), atitinkančią pastovią socialinę morfologiją. Makrovisuomenių išsivystymas suskaldė šiuos griežtus rėmus į daugybę socialinių diskursų (sakralinė kalba, pavyzdžiui, suskyla į religinius, filosofinius, poetinius ir t. t. diskursus), atitinkančių „vartotojų klubus“ su įstojimo mokesčiu, bet kartu ir transformuojant uždarytą konotaci-

jų morfologijas (kai šnekantys subjektai susiję su savo kalbomis) į lanksčias konotatyvines sintaksės (kai kiekvienas pagal aplinkybes gali gana laisvai pasirinkti vienokią ar kitokią „kalbą“), dar daugiau — į tikras komunikacijos strategijas, kai konotatyvinių prasmų krūviai dažnai būna reikšmingesni už denotatyvinį žodžių turinį. Tai, kas dažnai, iš paviršiaus, sudaro visuomenės demokratizavimo kalba įspūdį, iš tikrųjų tėra statymas naujo Babelio bokšto, tuo pavojingesnio, kai žmonėms paliekama iliuzija, tarsi jie visi kalbėtų viena, ta pačia kalba.

9. Tarytum tam, kad būtų užpildyta tuštuma, atsiradusi dėl minėto kalbų susprogimo ir dėl visiško etninės literatūros išnykimo, vystosi naujos semiotinės formos, siekiančios sutvirtinti išjudintą socialinę sanglaudą. Jos pasireiškia socioliteratūros formomis, kurios žanrų teorija (detektyvai, vesternai, širdies kronikos, horoskopai ir t. t.) dar turi būti sukurta; taip pat įvairiomis sociospektakuliarinėmis semiotikomis (varžybos, lenktynės ir t. t.), kurios priartėja prie kitados žinomų sudėtingų sinkretinių objektų (kaip, pvz., dainuojama ir šokama poezija). Tai ir yra ta sritis, kurią galėtų aprašyti ir organizuoti socio-semiotika, kurią domina ne tik priemonės (les média), bet ir jų socialinė galutinė paskirtis.

Psichosemiotika

1. Reikia iškart įspėti, kad čia siūlomas psichosemiotikos terminas bei sritis, kurią toks terminas galėtų žymėti, neegzistuoja ir išreiškia tik semiotiko pageidavimus. Viena tik lingvistika, kaip savarankiška semiotika, jau kuris laikas yra suporuota su psichologija ir sudaro psicholingvistiką, kuri nuo 1950 metų laikoma autonomine disciplina.

2. Šis dviejų disciplinų, susiklosčiusių nepriklausomai viena nuo kitos, suartinimas, turėjęs tikslą sukurti naują autonominę mokslinio tyrimo sritį, remiasi viena iliuzija, būtent interdisciplinariškumu. Iš tiesų, jei tik galima sutikti su tuo, kad mokslas apibrėžiamas jo metodu, o ne jo objektu ar jo taikymo sritimi, reikia būti naiviam teigiant, kad šios dvi atskirai sukurtos metodologijos gali

būti laikomos suderinamomis ir suvienodinamomis, tuo tarpu to negalima pasakyti nei apie dvi lingvistines, nei, *a fortiori*, dvi psichologines teorijas, vien dėl to, kad jos nepasiduoda vertimui į tą pačią, koherentišką formalią kalbą. Žinoma, pvz., kad Ž. P. Buns (J. P. Boons) atliktas tyrimas, kuriuo siekta surasti tai, kas bendra gerai dešimčiai pranešimų, priklausančių tokiam pat skaičiui humanitarinių mokslų, lietusių vis tą patį Bretanės kaimą, parodė, kad šių disciplinų maksimali konvergencija yra ties vienu joms bendru žodžiu, būtent pažyminiu „svarbus“ — geriausiu šių tekstų aukšto laipsnio nemoksliskumo įrodymu. Akivaizdu, kad psichologijos ir lingvistikos sąjunga tegali turėti vienintelį efektą — vienos disciplinos pajungimą kitai, o tai ir pasireiškia tyrinėjimais, liečiančiais vienu atveju kalbos psichologiją, kitu — psichologinę lingvistiką.

3. Pradžioje psicholingvistika atrodė gan pavykusi elgesio psichologijos (biheviorizmo) ir amerikietiškojo struktūralizmo sąjunga, vienijama bendro abiem disciplinoms asemantizmo. Vėlesnio periodo, kuris tęsiasi iki šiol, pradžia susijusi su pasirodymu generatyvinės gramatikos, kuri pasirinko savo partnere žymiai klasiškesnę bei pakantesnę psichologiją (kalbančią apie percepciją, atmintį, asmenybę ir t. t.). Generatyvinė gramatika iš tiesų turėjo šį tą pasiūlyti psichologijai: sau palikdama kalbos kompetencijos sritį (kurios aprašymas ir sudaro kalbos gramatiką), psicholingvistikai ji negailėdama perleido kalbinio atlikimo (performance) sritį, siūlydama jai nuskaityti dvejopą kalbos produkcijos ir jos suvokimo modelį, išaiškinant, kaip kalbantysis naudoja kompetencijos modelį. Taigi visiškai kaip F. de Sosiūras (F. de Saussure), kuris, apibrėžęs kalbą (langue) kaip vienintelį lingvistikos objektą, šneką (parole) dosniai atidavė psichologų ir sociologų godiems apetitams, N. Chomskis (N. Chomsky) pasisavina kompetenciją, kalbos atlikimą palikdamas įvairialypėms interpretacijoms.

4. Kitos dvi psichologijos teorijos — Ž. Pjažė (J. Piaget) genetinė psichologija ir Z. Froido (S. Freud) psichoanalizė — iki šiol dar nebuvo pakankamai eksploatuotos psicholingvistikoje: svarba, — mūsų požiūriu, perdėta, — priskiriama „igimtumo“ problemoms, neleido (arba

jei leido, tai labai nežymiai) pasireikšti metodologiškai fundamentaliai genetinio (charakterizuojančio šias dvi psichologijos formas) ir generatyvinio (dominuojančio lingvistikoje) požiūrių konfrontacijai.

5. Kai dėl psichologijos ir semiotikos ryšių, jie abi pusiai charakterizuojami tiek epistemologiniu, tiek metodologiniu pasitikėjimu savimi, kuris priima tik vienos iš sričių integravimą — dalinį arba pilną — kitoje, atsisakant numatyti ilgesnes šių mokslų bendradarbiavimo galimybes. Tatai itin ryšku psichoanalizės atveju: nors Froido *Traumdeutung* yra pažymėtinas semiotinės analizės, dar prieš jos pasirodymą, pavyzdys, nors Ž. Lakano (J. Lacan) skoliniai iš lingvistikos (ir iš semiotikos) nėra antraeiliai, psichoanalizė į save žiūri kaip į totalinių ambicijų turinčią žinojimo sritį, galinčią interpretuoti ir absorbuoti visus duomenis ir visas problematikas, kurios pasitaiko jos kelyje. Šioje sferoje ji niekuo nenusileidžia semiotikai, kuri, stipri dar iš Sosiūro paveldėtu „antipsichologizmu“, pernelyg skuba išdalinti savo „patarimus“ ir siūlo savo metodologines paslaugas kiekvienam praeiviui. Tokia situacija apskritai yra galbūt sveikesnė ir aiškesnė nei tariamasis interdiscipliniškumas: ir „kalbos psichologija“ ir „psichologinė semiotika“, būdamos skirtingos, gali tokiu būdu pasilikti kiekviena savo pozicijose.

6. Semiotika nuolat priversta įsiveržti į teritoriją, tradiškai priklausančią psichologijai. Semantiniame lygyje, pavyzdžiui, turėdama tiksliai apibrėžtą universumą kaip duotą prieš bet kokią analizę, ji negali neskirti individualaus universumo, priešpriešindama jį kolektyviniam universumui, taip pat negali nenumatyti — kaip hipotezę — elementarių aksiologinių struktūrų (tokių kaip „gyvenimo“/„mirties“, „gamtos“/„kultūros“ kategorijos), įgalinančių imtis tų universumų aprašymo. Šie universumai, traktuojami kaip objektai, gali būti priimti ir interpretuojami tiek individualių, tiek ir kolektyvinių subjektų, ir tai sukelia specifines jų artikuliacijas, kurios yra ne kas kita, kaip idiolektalūs ir sociolektalūs universumai. Individualumas ir socialumas, psichologiškumas ir sociologiškumas tokiu būdu tampa — dėl semiotikos poreikių — operatyviomis sąvokomis.

7. Sintaksiniame lygyje pažanga, pasiekta aktantinės gramatikos, — rodanti aktantinių rolių dinamiškumą bei modalizavimo įvairovę, — paskatino semiotiką žiūrėti į veikėjo, vadinamo „asmeniu“, „vidinį gyvenimą“ kaip į sintaksinių pratybų lauką, kuriame koegzistuoja, sueina į konfliktus, atlieka įvairius žygius bei dalyvauja taktiniuose ir strateginiuose manevruose gana daug sintaksinių subjektų — vaizdas, kurį galima palyginti su spektakliu, kurį sau susikuria psichoanalizė (su tokiais veikėjais kaip „aš“, „ant-aš“ ir „tai“).

8. Lieka galiausiai dar viena neištirta semiotinė sritis, — apie kurią yra užsiminęs L. Jeltslevas (L. Hjelm-slev), — individualių konotacijų, tam tikros konotacijų sistemos (sistemos, kuri greičiausia išsivysto į konotatyvinius procesus) sritis, kuri paraleliai socialinėms konotacijoms implicitiškai lydi mūsų diskursus, sudarydama, panašiai kaip kadaise charakteriologija, imanentinę asmenybių, jų egzistavimo būdų, registrų, balsų ir tembrų tipologiją. Būtent šioje srityje *psichosemiotika*, analizuo-dama tokias semiotikas su joms būdinga sinkretine manifestacija, galėtų rasti tinkamą savo eksperimentams lauką.